

Jolanta Załączny

Obchody kościuszkowskie w 1917 roku elementem kształtowania tożsamości narodowej Polaków : (na podstawie pamiątek ze zbiorów Muzeum Niepodległości)

Niepodległość i Pamięć 22/3 (51), 35-55

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jolanta Załączny

Muzeum Niepodległości w Warszawie

Obchody kościuszkowskie w 1917 roku elementem kształtowania tożsamości narodowej Polaków (na podstawie pamiątek ze zbiorów Muzeum Niepodległości)

Słowa kluczowe

Tadeusz Kościuszko, Komitet Kościuszkowski, okolicznościowe medale, pocztówki patriotyczne, rok 1917, tożsamość narodowa, legenda kościuszkowska

Streszczenie

W utrzymaniu tożsamości narodowej ważną rolę odgrywały obchody rocznic oraz upamiętnianie postaci zasłużonych dla narodu i państwa. Szczególne miejsce w panteonie bohaterów zajmował Tadeusz Kościuszko, a przypadająca w roku 1917 setna rocznica jego śmierci sprzyjała organizacji podniosłych uroczystości, które miały ogólnonarodowy i ponadpartyjny charakter. Powołano Komitety Obywatelskie, zgłaszano różne inicjatywy. Postulowano upamiętnienie wodza insurekcji pomnikiem w centrum Warszawy. W kamienicy Księżąt Mazowieckich zorganizowano okolicznościową wystawę. Uroczystości rocznicowe odbyły się w wielu miastach. Złożyły się na nie odczyty, okolicznościowe spektakle, koncerty. W roku 1917 na terenie Królestwa Polskiego odsłonięto 37 tablic, usypano 18 kopców, postawiono 27 pomników i 23 krzyże, nazywano imieniem Kościuszki ulice, parki, szkoły, ochronki, biblioteki, sadzono drzewa wolności. Wydano z tej okazji 66 książek, na łamach prasy pojawiły się artykuły poświęcone Kościuszcze. O rozmachu obchodów świadczą omówione w tekście bogate materiały ze zbiorów Muzeum Niepodległości.

Obchody rocznic historycznych oraz upamiętnianie osób zasłużonych w dziejach narodu i państwa odegrało istotną rolę w utrzymaniu tożsamości narodowej kolejnych pokoleń żyjących pod zaborami. W kształtowaniu postaw patriotycznych wykorzystywano galerię bohaterów narodowych, do której – jak łatwo zauważyć – trafiali niemal wyłącznie wodzowie. „Wzory oraz ucieleśnienia naszych cnót narodowych stanowiły typy rycerskie. W tym właśnie panteonie walecznych umieszczony został w tradycji narodowej Tadeusz Kościuszko”¹, bohater najmilszy sercom Polaków.

Bohater ten na przestrzeni lat uległ mitologizacji. Była to zasługa m.in. Tadeusza Korzona, który – nie dostrzegając w Kościuszcze żadnej skazy – stawiał go na czele hagiografii narodowej.

Jednak, jak podkreśla Krystyna Śreniowska: „Nauka służąc mitologizacji, służyła również narodowi, który chciał i chce mieć pięknego bohatera”², a zmitologizowany naczelnik insurekcji odgrywał ważną rolę w kształtowaniu świadomości i pogłębianiu narodowej więzi.

Dobrze tej idei służyły telegramy patriotyczne, których duży zbiór znajduje się w Muzeum Niepodległości. Na przełomie XIX i XX wieku wypisywano na nich życzenia dla nowożeńców, powinszowania urodzinowe albo kondolencje³. Często zdobił je wizerunek dowódcy insurekcji⁴.

¹ K. Śreniowska, *Kościuszko bohater narodowy*, Warszawa 1973, s. 10.

² Ibidem, s. 234.

³ Telegramy takie były szczególnie popularne na terenie zaboru pruskiego: J. Sobczak, *Wielkopolskie telegramy kościuszkowskie*, [w:] *Polski obyczaj patriotyczny od XVIII do przełomy XX/XXI w. – ciągłość i zmiana*, pod red. A. Stawarza i W. J. Wysockiego, Warszawa 2007, s. 117–122.

⁴ Przykładowe telegramy patriotyczne ze zbiorów MN: E14508_4 życzenia dla nowożeńców ilustrowane portretem Kościuszki w tondzie, Orłem i Pogonią, symbolami kultury i nauki oraz elementami królewsko-rycerskimi, 20,4 x 26,7 cm, rękopis, druk barwny; E14575 życzenia ślubne na barwnym blankiecie ozdobionym portretami Kościuszki i Poniatowskiego; E14497 telegram z kondolencjami ozdobiony portretem Kościuszki oraz herbami Polski i Litwy, druk z litografii; E14508_3 życzenia ślubne na blankiecie barwnym z rysunkami przedstawiającymi kosynierów oraz kobietę i dziecko składających polne kwiaty pod popiersiem Kościuszki.

Telegram patriotyczny: życzenia ślubne na barwnym blankiecie ozdobionym portretami Kościuszki i Poniatowskiego, MN E 14575

Przypadająca w roku 1917 setna rocznica śmierci Kościuszki stała się okazją do zorganizowania wielkich uroczystości patriotycznych. Był to dla Polaków czas szczególny, trwały jeszcze działania wojenne, ziemie polskie zniszczone były przez przemarsz wojsk i grabieżczą politykę zaborców, Polacy zaś złożyli już daninę krwi, walcząc w armiach zaborczych oraz formując własne oddziały. Wojna wkraczała w decydującą fazę, rosły nadzieje na odzyskanie niepodległości. „Obchody narodowe były największymi uroczystościami, na jakie zdobyć się mógł naród przez wojnę zbiedzony”⁵.

Bohater, jakim był Kościuszko, był idealną postacią do propagowania sprawy polskiej, zarówno na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej, jak i poza granicami kraju. Wszędzie tam, gdzie przebywali Polacy,

⁵ *Obchody 15 października 1917 roku*, [w:] *Weterani 1863 r. w sześćdziesiątą rocznicę powstania*, pod red. J. Świąteczkiego, Warszawa 1923, s. 31.

przy okazji upamiętnienia zasług Kościuszki, przypominano o losie narodu polskiego, o naszej walce o niepodległość.

W roku 1917, gdy trwała jeszcze wojna, wyrastał Kościuszko na heroicznego wodza pierwszego narodowego zrywu niepodległościowego i uosobienie ofiarnej miłości ojczyzny. Niemal wszystkie odłamy polskiego społeczeństwa uczyły w nim „orła spod Raławic” z garstką powstańców podejmującego skuteczną walkę z największymi potęgami ówczesnej Europy⁶.

Dla zorganizowania obchodów rocznicowych w dużych i małych miastach powołano komitety kościuszkowskie. W ich skład weszli przedstawiciele ziemiaństwa, inteligencji, duchowieństwa, środowisk kobiecych. W wielu miastach do udziału w obchodach zaproszono chłopów z Raławic i Maciejowic. Powszechnie zabiegano o nadanie obchodom ogólnonarodowego, ponadpartyjnego charakteru.

W tym miejscu trzeba przypomnieć, że w roku 1917 Warszawa stała się miastem szczególnym. Po latach rosyjskiego panowania „świeży, wyzwolony z ograniczeń zapał patriotyczny sprawił, że jako ognisko życia narodowego wysunęła się daleko przed dotychczasowe jego galicyjskie centra: Kraków i Lwów (...)”⁷. Fakt, że ziemie centralnej Polski wraz z Warszawą znajdowały się wówczas pod okupacją niemiecką, daleko jednak łagodniejszą od wcześniejszej rosyjskiej, sprzyjał działalności publicznej. Musiała ona oczywiście zyskać akceptację władz niemieckich, które przychylnie patrzyły na wszelkie inicjatywy o antyrosyjskim charakterze, liczyły też na to, że rozbudzanie patriotycznych nastrojów przerodzi się w masowe zaangażowanie Polaków po stronie państw centralnych.

Pomysły na obchody rocznicy śmierci Kościuszki były bardzo różnorodne. Nawoływano do uczczenia tej daty czynem zbrojnym, proponowano reaktywację Korpusu Kadetów, pojawił się pomysł utworzenia przy Politechnice Warszawskiej Wydziału Inżynierii Wojskowej im. Tadeusza Kościuszki⁸, zorganizowania działu kościuszkowskiego w Muzeum

⁶ M. Micińska, *Gołąb i orzeł. Obchody rocznic kościuszkowskich w latach 1894 i 1917*, Warszawa 1997, s. 229.

⁷ Ibidem, s. 71.

⁸ „Kurier Warszawski” 1917, nr 271.

m. Warszawy. Z wielu środowisk dochodziły głosy postulujące budowę w stolicy pomnika wodza insurekcji albo wzniesienia na terenie Cytadeli Kopca Wolności z posągami Kościuszki, Kilińskiego i Głowackiego na szczycie. Na łamach czasopisma „Świat” Wincenty Kosiakiewicz proponował, aby zarezerwować „jakiś piękny plac w stolicy na ten wspólny pomnik Kościuszki, Dąbrowskiego, Poniatowskiego. Napis na nim jest już gotowy: Nic nie jest stracone, gdy ocalony honor”⁹.

Był też pomysł budowy – na placu Teatralnym – pomnika Kościuszki i Sobieskiego. Na posiedzeniu Rady Miejskiej w dniu 15 października 1917 roku zapadły konkretne decyzje. Uchwalony został projekt, aby bulwar nad Wisłą (między mostem Kierbedzia a mostem Poniatowskiego) nazwać Wybrzeżem Kościuszki, a po zakończeniu wojny wzniesić planowany pomnik¹⁰. Pojawiły się cegiełki na pomnik Kościuszki, w zbiorach Muzeum Niepodległości znajduje się przykładowa cegiełka z napisem „Na pomnik Tadeusza Kościuszki w Warszawie”¹¹. Lokalne komitety powstały w wielu miejscowościach, ofiarodawcom przekazywano specjalnie wydrukowane podziękowania¹².

Wykorzystano też obchody do ukazania aspektów współczesności i toczącej się walki o odrodzenie państwa polskiego. Michał Janik na łamach „Wiadomości Polskich” pisał, że „prawdziwym wyznawcą tradycji kościuszkowskiej jest żołnierz legionista... trwający wiernie przy sztandarze narodowym”¹³. Nie pominięto okazji do wykorzystania

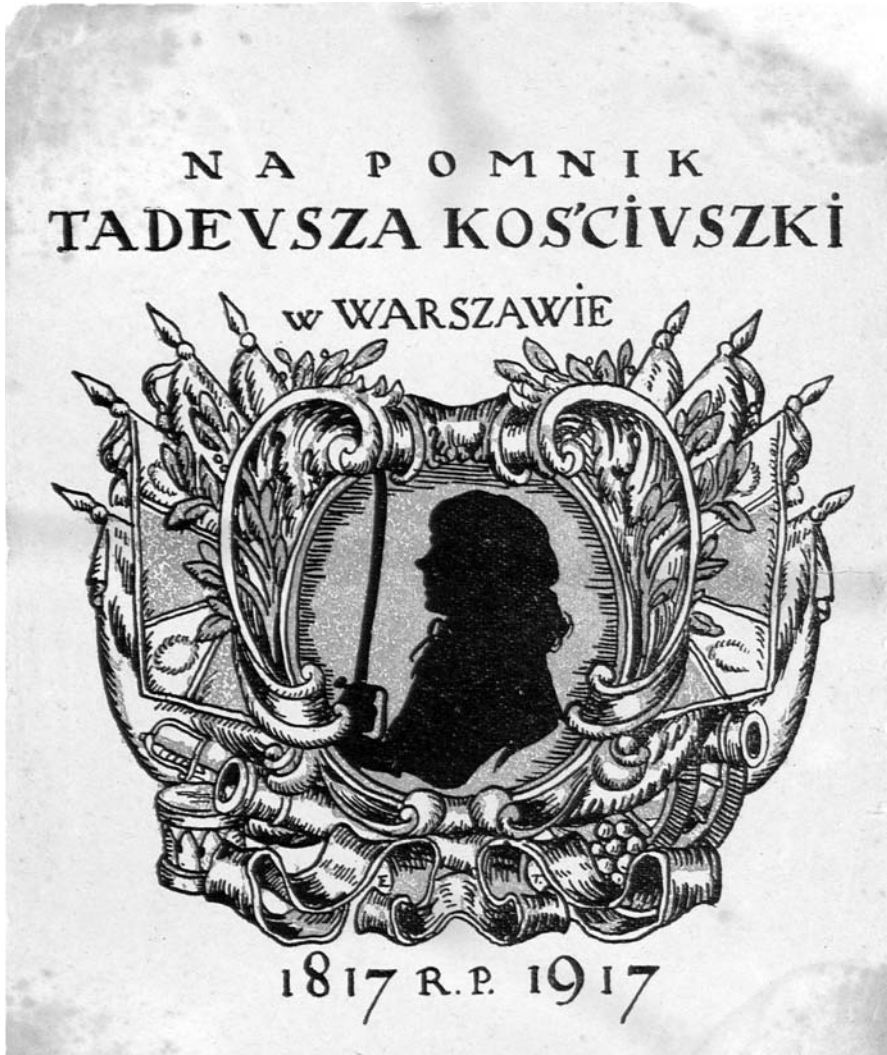
⁹ „Świat” 1917, nr 41, s. 2.

¹⁰ Do koncepcji budowy pomnika powracano wielokrotnie: w 1923 (ale na skutek dewaluacji marki zebrane fundusze straciły wartość), w 1927 (rozpisano wtedy konkurs na projekt pomnika, niestety, żaden z pomysłów nie zyskał akceptacji), w 1929 (powołano wówczas nowy komitet budowy pomnika). Wszystkie te działania nie przyniosły oczekiwanych rezultatów.

¹¹ MN E14821. Druk jednostronny, wymiary 15 x 11,5 cm. W środku umieszczono portret Kościuszki z szablą, lewy profil, otaczają go symbole walki i sztandary w kolorze zielono-czarnym; pod rysunkiem daty: „1817 R.P. 1917”, na dole nominały cegiełki: 20 fen 30 hal.

¹² MN E12800.

¹³ M. Janik, *Kościuszek w tradycji narodowej*, „Wiadomości Polskie” 1917, nr 149. Ideologię kościuszkowską wykorzystywano w okresie wojny jako element propagandowy przy werbunku chłopów do Legionów. Powoływano się często na Raclawice, na obecność chłopów w armii Kościuszki.

Cegielka na pomnik Kościuszki, 1917, MN E14821

propagandowej roli Kościuszki. Łączono go z postacią Piłsudskiego, uznając ich obydwu za „rycerzy honoru narodowego”¹⁴, podkreślano, że wspomnienie Kościuszki było „pobudką do czynu legionowego pod wodzą Piłsudskiego”¹⁵.

¹⁴ *Gorycz polska*, „Naprzód” 1917, nr 237.

¹⁵ Odezwa żydowskiego związku Żagiew z 20 października 1917 roku, „Ojczyzna i Postęp” 1917, nr 68.

Jednym z pierwszych elementem warszawskich obchodów była – zorganizowana przez Polską Macierz Szkolną w kamienicy Książąt Mazowieckich – wystawa pamiątek epoki kościuszkowskiej, której otwarcie miało miejsce 6 maja 1917 roku. Prezesem komitetu organizacyjnego wystawy był mec. Leon Papieski, honorowy protektorat sprawowała ks. Maria Zdzisławowa Lubomirska, nad stroną artystyczną czuwali: rzeźbiarz Edward Witting i architekt Kazimierz Skórewicz. Jak podkreślano podczas uroczystości otwarcia, organizatorom zależało,

aby w dusze dzieci naszych wsiąknęło coś ze wspomnień [...], z tej atmosfery, jaką tu wytwarzają pamiątki z życia tego wielkiego Bojownika o wolność Narodu Polskiego; my chcemy, żeby do synów naszych przemówiła pamięć krakowskiej przysięgi Kościuszki, żeby przemówiły wspomnienia z pól Raclawic. Niech to wszystko wspomni i utwali w nich to pragnienie, to pożądanie wolności Ojczyzny...¹⁶

Na ekspozycji znalazły się dokumenty, fotografie, ryciny, obrazy i miniatury, medale, monety, broń, biżuteria, szkło związane z postacią Kościuszki¹⁷.

Wystawa cieszyła się dużym zainteresowaniem, odbiła się szerokim echem w prasie. Na łamach „Biesiady Literackiej” podkreślano, że:

wszyscy zwiedzający ją, dojrzali i młodzież powtarzać będą w duchu: Zwycięzimy pod hasłem wielkich czynów i głębokich myśli naszego bohatera w obronie wolności Ojczyzny i równości praw obywatelskich jej synów. Wystawy nikt nie powinien pominąć. Przemawia ona do każdego głosem wielkim, jako nauka i dzielna pobudka do ofiarnego czynu¹⁸.

Sporo uwagi poświęcił wystawie „Tygodnik Ilustrowany”. W numerze 20 znalazły się zdjęcia wnętrza ekspozycyjnego oraz eksponatów,

¹⁶ *Katalog wystawy pamiątek epoki kościuszkowskiej w kamienicy ks. mazowieckich*, opr. E. Chwalewik, Warszawa 1917, s. III.

¹⁷ Według opisów w katalogu było to 767 muzealiów, a przecież z uwagi na trwającą wojnę nie wykorzystano eksponatów z terenów innych zaborów, skupiając się na zbiorach warszawskich.

¹⁸ „Biesiada Literacka” 1917, nr 20.

a w komentarzu podkreślano rolę Kościuszki – wielkiego wodza, który dał przykład, jak należy walczyć o wolność, ale i wielkiego obywatela, „którego wzrok sięgał w daleką przyszłość narodu”¹⁹.

W połowie września zorganizowano w Warszawie komitet obchodów rocznicy. Liczył on ponad 100 osób, w skład prezydium weszli: Adolf Suligowski (prezes Rady Miejskiej stolicy), ks. Zdzisław Lubomirski, historyk Władysław Smoleński. Na honorowych prezesów komitetu powołano: arcybiskupa Aleksandra Kakowskiego, Tadeusza Korzona i ks. Włodzimierza Czetwertyńskiego.

W odezwie Komitetu Kościuszkowskiego miasta Warszawy²⁰ podkreślano nieśmiertelne zasługi naczelnika insurekcji. Nawoływano też do uczynienia z dnia 15 października 1917 roku święta narodowego, dnia pamiętnego dla całej niepodzielnej Polski²¹. Zastanawiano się, jaką wybrać formułę, by najlepiej i najdostojniej uhonorować bohatera. Odpowiedź na to pytanie podsunął „Świat”, pisząc: „Komitet obchodu kościuszkowskiego zastanawiał się nad tem, w jaki sposób najtrafniej uczcić możemy pamięć drogiego bohatera. Odpowiedź nasuwa się łatwa: Poznajmy go”²² i dlatego na swoich łamach (podobnie jak inne czasopisma) zamieścił wiele ilustracji i tekstów przybliżających czytelnikom Kościuszkę, jego życie i dokonania. „Tygodnik Ilustrowany” prezentował fragmenty tekstu W. S. Reymonta *Wymarsz kosynierów*, przybliżał biogram Kościuszki, analizował obecność Kościuszki w poezji²³.

W obchody rocznicowe angażowały się różne środowiska i organizacje. Powszechnie podkreślano, że Kościuszko „wzniósł się ponad partie, koterie, obozy, z całej Polski chciał uczynić jeden niezdobyty obóz wolnych, równych i szczęśliwych obywateli”²⁴, dlatego uważano, że obchody powinny mieć charakter apolityczny, ponadpartyjny. Jednocześnie poszczególne ugrupowania polityczne nawoływały

¹⁹ „Tygodnik Ilustrowany” 1917, nr 20, s. 249–250, 253.

²⁰ Pełen tekst odezwę został zamieszczony na łamach „Tygodnika Ilustrowanego” 1917, nr 41, s. 500.

²¹ MN U1840.

²² „Świat” 1917, nr 41, s. 2.

²³ „Tygodnik Ilustrowany” 1917, nr 19, 33, 35, 41.

²⁴ A. Śliwiński, *Tadeusz Kościuszko*, Warszawa 1917, s. 15–16.

do udziału w uroczystościach rocznicowych. Przykładem odezwa Okręgowego Komitetu PPS, w której podkreślano znaczenie insurekcji kościuszkowskiej dla demokracji polskiej²⁵.

POLACY!

15-go PAŹDZIERNIKA 1817-go ROKU ZMARŁ

T A D E U S Z K O Ś C I U S Z K O

N A J W Y Ż S Z Y N A C Z E L N I K
S I Ł Y Z B R O J N E J N A R O D O W E J

O S T A T N I W Ó D Z R Z E C Z Y P O S P O L I T E J
W J E J O S T A T N I E J W A L C E O B Y T N I E P O D L E G Ł Y .

R. P.

1817 1917

Dziś, po stu latach, cała POLSKA święci ten dzień pamiętny, wspomina i rozważa nieśmiertelne zasługi BOHATERA NARODOWEGO.

Jego żywot, to wzór i nauka dla wszystkich potomnych. Kościuszko od chłopięcia gotuje się do obrony ojczyzny, srodze napastowanej od wrogów. Sprawie wolności oddaje wszystkie swoje siły, a powołany na WODZA NARODU, walczy do ostatka i ulegając potężnej przemocy, krwią własną stwierdza wieczne i niezniszczalne prawo POLSKI do niepodległego bytu.

Czcimy w NIM wielkiego wodza, który nie ugodą, ale mężną odwagą przeciwiał się wrogom. Kochamy w NIM zarówno wielkiego obywatela, który stanął w obronie zapomnianych w narodzie współbraci. I zapamiętamy w najdalsze pokolenia, że obok NIEGO poraz pierwszy w dziejach naszych wyrosły imiona dwóch synów ludu, bojowników NOWEJ POLSKI. To: KILIŃSKI-SZEWIC i GŁOWACKI-ROLNIK. Obchodzimy tę WIELKĄ ROCZNICĘ NARODOWĄ w toku straszliwej wojny, która zmienia postać świata i stanowi o przyszłości POLSKI. W tych czasach ciężkich i wielkich, kiedy się waży nasze losy, wznieśmy serca i uczcijmy go-dnie pamięć jednego z największych w narodzie bohaterów.

T A D E U S Z A K O Ś C I U S Z K I ,

Nieśmiertelnego Wodza, który prowadził naród do obrony wolności—naszego najdroższego dobra i naszego najświętszego prawa.

Niechaj DZIEŃ 15 PAŹDZIERNIKA będzie dniem powszechnego święta narodowego, dniem podniosłym i pamiętnym dla całej niepodzielnie POLSKI, dla nas i dla każdego z nas!

WARSZAWA, W PAŹDZIERNIKU 1917 ROKU. — KOMITET KOŚCIUSZKOWSKI

Odezwa Komitetu Kościuszkowskiego, 1917, MN U1840

²⁵ MN U141; druk jednostronny, wymiary 25,5 x 17,5 cm.

Narodowy Związek Robotniczy (Zarząd Okręgowy w Łodzi) podkreślał, że obchody setnej rocznicy śmierci Kościuszki są okazją do pokazania jedności robotników, nawołując: „Robotnicy polscy wszystkich zaborów łączcie się/ Polska zawsze jest nieśmiertelna”²⁶.

Zapał organizacyjny objął wszystkie ziemie polskie. Zofia Romanowiczówna w swoim *Dzienniku* pisała, że we Lwowie

od kilku tygodni pracuje pilnie Komitet Kościuszkowski ku uczczeniu 100-letniej rocznicy śmierci największego może w Polsce człowieka. Inicjatywa wyszła od Koła Artystycznego Literackiego. Zbłądzono pominięciem wielu osób i grup, Liga [Kobiet – JZ] upomniała się o siebie, oświadczając, że chce stanąć do wspólnej roboty i ma do tego prawo, więc weszłyśmy potem przez kooptację, p. Tomicka i ja. To bardzo mało, ale mówią, że wobec ogromnego mnóstwa stronnictw, stowarzyszeń, instytucji, słowem zrzeszeń najrozmaitszych, nie może być inaczej. Przeważa jednak bardzo „endecja”. Rzecz zakrojona jest na wielką skalę, ma objąć całą Galicję wschodnią, bo Kraków także urządza, również Królestwo²⁷.

Program obchodów był rozbudowany, choć należy podkreślić, że nie zyskał powszechnej akceptacji. Wytykano Komitetowi, że nie wszystkie planowane działania prezentują oczekiwany poziom, zarzucano pośpiech, szablonowość i splotanie idei.

Centralne obchody zaplanowano na dzień 15 października, ale już w niedzielę 14 października cała Warszawa była świątecznie udekorowana portretami i popiersiami Kościuszki, wstęgami i orłami. W trzech punktach stolicy: na frontonie gmachu Zachęty²⁸ i Teatru Wielkiego oraz na Rynku Starego Miasta stanęły gipsowe odlewy – wykonanego przez Franciszka Rotha – popiersia naczelnika.

Na szybach budynków rozlepiono okolicznościowe nalepki, dochód z ich sprzedaży został przeznaczony na fundusz budowy pomnika.

²⁶ MN U4192; druk jednostronny, wymiary 22,3 x 15,8 cm.

²⁷ Z. Romanowiczówna, *Dziennik lwowski 1842–1930*, t. 2 1888–1930, Warszawa 2007, s. 285. O obchodach w Galicji: M. Micińska, *Gołąb i orzeł...* op. cit., s. 116–126.

²⁸ MN P1173.

Popiersie Kościuszki przed budynkiem Zachęty, 1917, MN P1173

Na dziedzińcu ratusza zebrali się pracownicy i robotnicy miejscy, dla których odczyt wygłosił Henryk Mościcki. Zebrani wysłuchali też recytacji wiersza Artura Oppmana *Kościuszko. Prolog*, w którym poeta apelował:

Polsko! krew, groza, płomienie i zamęt!
Ale Ty musisz ducha tak wyteńczyć,
Abyś, o Polsko! Kościuszki testament
w czyn spromieniła: „Umrzeć lub zwyciężyć!”
[...]
Więc kiedy teraz na narodów wieży
Sprawiedliwości godzina uderzy,
O, Polsko! rdzawe zerwawszy łańcuchy,
Stań całą w świętej miłości płomieniu,
I zwiąż na wolność wszystkie wolne duchy
Wszystkich swych dzieci – w Kościuszki imieniu!²⁹

²⁹ A. Oppman, *Kościuszko. Prolog*, „Tygodnik Ilustrowany” 1917, nr 32, s. 514. Wiersz był recytowany 15 października we wszystkich warszawskich teatrach.

Zaproszenie na uroczystości kościuszkowskie, 1917, MN E12864

Spółeczność Warszawy mogła 14 października wziąć udział w wycieczce po miejscach związanych z insurekcją (okopy wolskie, Szwedzkie Góry, Powązki), po których oprowadzał historyk Tadeusz Koszutski.

Następnego dnia wszystkie instytucje, zakłady pracy, szkoły, sklepy były zamknięte, 15 października był dniem obchodów rocznicowych. Na uroczystości obowiązywały zaproszenia³⁰.

Za Pałacem Kazimierzowskim, w którym mieściła się Szkoła Rycerska, ks. Antoni Szlagowski odprawił mszę, w której uczestniczyła młodzież akademicka, profesorowie i senat uczelni. Duchowny skierował do zgromadzonych studentów podniosły nakaz:

Oto duch Kościuszki, który tu nabierał lotów niebosiężnych, zaklęty młodości wspomnieniem, przywarł na wieczne czasy do szacownych murów tego gmachu.

³⁰ Zaproszenie (MN E12864) po lewej stronie okrągła pieczęć, na środku orzeł, w otoku napis: UNIwersYTET WARSZAWSKI. MCMXV (karton, druk jednostronny, wymiary: 9,4 x 13,4 cm, wykonane w Zakładach Graficznych A. Hurkiewicz i sp. Warszawa [ul. Mariensztat 16].

A wy z nim obcować macie, w blasku imienia jego chodzić, w jego barwy się stroić, jego wzorem żyć³¹.

Na tylnej fasadzie Pałacu odsłonięto pamiątkową tablicę zaprojektowaną przez Jana Rudnickiego. Potem jeszcze głos zabrali: prof. Leon Kryński, dziekan wydziału lekarskiego oraz Stefan Lorentowicz, przedstawiciel studentów, który zakończył swoje wystąpienie słowami: „Niech dla nas stanie się ta tablica, na którą codziennie patrzeć będziemy, przypomnieniem jego czynów, wezwaniem do wspólnej, wyteżonej pracy dla dobra naszej ukochanej Ojczyzny”³².

Kolejnym punktem programu były nabożeństwa żałobne w kościołach warszawskich, najważniejsza msza celebrowana przez arcybiskupa Kakowskiego została odprawiona w katedrze św. Jana. Uczestniczyli w nim przedstawiciele niemieckich władz okupacyjnych, delegacja Austro-Węgier, Zarząd Warszawy, Rada Miejska, przedstawiciele komendy Legionów. Kazanie wygłosił ks. kanonik Antoni Szlagowski, który podkreślił, że najważniejszym pomnikiem wzniesionym w hołdzie wielkiemu Polakowi będzie narodowa zgoda i jedność oraz fakt, że w trakcie trwającej wojny naród „stanie się dla siebie wskrzesicielem i obrońcą”³³. Msza z udziałem wojska odbyła się w kościele przy ul. Długiej.

Centralną uroczystość na placu Teatralnym poprzedziły obrady Rady Miejskiej³⁴, podczas których uczczono pamięć Kościuszki i podjęto – o czym była już mowa – decyzję o nadaniu jego imienia bulwarowi nadwiślańskiemu³⁵.

³¹ A. Szlagowski, *Mowa przy odsłonięciu tablicy pamiątkowej, umieszczonej w murach Pałacu Kazimierzowskiego przez Wszechnicę Warszawską*, [w:] idem, *Hołd Kościuszcze. Dwie mowy wypowiedziane dn. 15-go Października 1917r. w setną rocznicę zgonu Tadeusza Kościuszki*, Warszawa 1917, s. 7.

³² *Obchody w dniu 15 października 1917 r.*, [w:] *Weterani 1863...* op. cit., s. 32.

³³ Idem, *Mowa w Katedrze Metropolitarnej Ś-go Jana*, [w:] idem, *Hołd Kościuszcze...* op. cit., s. 20. Na mszę w katedrze obowiązywały bilety, podobnie jak w kościele św. Stanisława Kostki (MN E 12799/3).

³⁴ MN F15553; W. Złakowski, Rada Miejska Warszawy podczas uroczystej sesji X 1917; 28,5 x 34,5 cm, papier fotograficzny półmatowy, tektura.

³⁵ A. Suligowski, *Mowa Prezesa Rady Miejskiej Warszawskiej na posiedzeniu tejże rady z dnia 15 października 1917 r. w stuletnią rocznicę zgonu Kościuszki*, [w:] idem, *Sprawozdanie w sprawie pomnika Kościuszki w Warszawie*, Warszawa 1929.

Od ulicy Senatorskiej pochód ruszył na plac Teatralny. „W prześwitującym słońcu mienia się barwy sztandarów stronnictw, cechów i wszelkich stowarzyszeń. Jest ich prawie sto”³⁶. W uroczystościach na placu Teatralnym wzięło udział około 50 tys. osób. Zdjęcia z obchodów zamieszczono na łamach prasy, trafiły też na pocztówki³⁷. Obchody rozpoczęło odegranie przez trębacza pieśni *Boże, coś Polskę*. Potem wystąpił przedstawiciel Komitetu Kościuszkowskiego prof. Władysław Smoleński, który – przekazując władzom miasta wmurowaną w ścianę ratusza pamiątkową tablicę wg projektu Stanisława Szyllera – prosił o dbałość o nią, aby „świadczyła przed potomnością o kulcie, jaki obywatele Warszawy żywią do wielkiego syna Ojczyzny”³⁸. Następnie głos zabrał Zdzisław Lubomirski, nawołując do jedności i wspólnego działania:

Burzami i wichry miotany Naród, krzywdzony i ugięty nieraz, niezłomny zawsze w Twojej świetlanej przeczystej postaci widział, upatrywał Niepodległości Polski. I dzisiaj, w przededniu Zmartwychwstania najmocniej uczymy pamięć Twoją, gdy jako godni wnukowie, złożymy ślubowanie, że w zgodzie i łączności, w zbiorowej sile powstaniemy do twórczego czynu...³⁹

Na zakończenie głos zabrał Kuna, chłop z Maciejowic, który zawołał do zgromadzonych: „Cześć nieśmiertelnej pamięci Naczelnika naszego Kościuszki, który chłopów uczynił wolnymi obywatelami, część i tym, co go naśladowają. Niech żyje wolna i szczęśliwa Polska, niech żyje stolica Polski – Warszawa!”⁴⁰

Formą popularyzacji wiedzy były organizowane w różnych miejscach Warszawy odczyty. Jeden z nich odbył się na Rynku Starego Miasta, gdzie postać Kościuszki przedstawił zebrany Artur Oppman, a o oprawę muzyczną zadbała orkiestra milicji. W parku

³⁶ *Obchody w dniu 15 października 1917 r.*, [w:] *Weterani 1863...* op. cit., s. 33.

³⁷ MN P1170-1171, P1173-1175; 24,5 x 34,5 cm, papier fotograficzny półmatowy, tektura.

³⁸ „Tygodnik Ilustrowany” 1917, nr 42, s. 518. Tam też zbiór fotografii z uroczystości (s. 515–519).

³⁹ *Obchody w dniu 15 października 1917 r.*, [w:] *Weterani 1863...* op. cit., s. 35.

⁴⁰ „Świat” 1917, nr 42.

przy ul. Belwederskiej o Kościuszcze mówił Leo Belmont⁴¹. W Filharmonii wykład wygłosić miał Tadeusz Korzon, rozdano jednak przybyłym tylko tekst jego wystąpienia, a głos zabrali m.in. Artur Śliwiński i Wacław Smoleński oraz rolnik Świder z pow. łukowskiego. W części artystycznej wystąpił chór „Lutnia”.

Na scenach teatrów warszawskich wystawiono okolicznościowe spektakle poprzedzone recytacją wspomnianego wiersza Oppmana. Uroczystości w dniu 15 października zakończyło o godz. 22 bicie dzwonów kościelnych we wszystkich kościołach w różnych częściach ziem polskich. Warto jeszcze dodać, że uroczystości rocznicowe organizowały też stowarzyszenia, szkoły, środowiska religijne⁴², społeczności lokalne⁴³.

W roku 1917 wyszło drukiem 66 książek poświęconych Kościuszcze i jego epoce. Dużą rolę w popularyzacji sylwetki narodowego bohatera odegrała prasa, poświęcając mu w całości okolicznościowe numery gazet, np. nr 284 „Kuriera Warszawskiego”, nr 41 czasopisma „Świat”, nr 41 „Tygodnika Ilustrowanego”. Komitet Kościuszkowski, który zainicjował wydawanie okolicznościowych publikacji, wydał siedem broszur historycznych oraz dwie literackie – sprzedawano je na ulicach Warszawy w dniu 15 października. Prezentowały one wysoki poziom merytoryczny, bowiem autorami byli wybitni uczeni: Włodzimierz Dzwonkowski, Władysław Smoleński, Artur Śliwiński, Tadeusz Korzon oraz Artur Oppman⁴⁴. Wartościowe były też inne wydawnictwa, np. Wiktor Gomulicki w *Pamiętkach Kościuszkowskich*, charakteryzując różne aspekty działalności Kościuszki, akcentował jego walory moralne.

⁴¹ *Cześć bohaterowi 1817–1917. Wydawnictwo jubileuszowe w setną rocznicę zgonu Tadeusza Kościuszki na dochód Stowarzyszenia Uczestników Powstania 1863 roku*, Warszawa 1918, s. 37–38.

⁴² Uroczystości odbyły się w Warszawie w synagogach: na Tłomackiem, przy ul. Twardej, Gęsej, Szerokiej i Bródnowskiej.

⁴³ Szerzej na ten temat: M. Micińska, *Gołąb i orzeł...* op. cit., s. 82–85; *Obchody w dniu 15 października 1917 r.*, [w:] *Weterani 1863...* op. cit., s. 38–40.

⁴⁴ T. Korzon, *Znaczenie Kościuszki w dziejach...* op. cit.; W. Dzwonkowski, *Tadeusz Kościuszko*, Warszawa 1917; *Pamiętka uroczystego obchodu setnej rocznicy zgonu Tadeusza Kościuszki 1817–1917*, ułożył Or-Ot, Warszawa 1917. Publikacje znajdują się w zbiorach Biblioteki MN.

Poza stolicą uroczystości rocznicowe odbywały się w wielu miastach i miasteczkach na ziemiach Królestwa oraz poza jego granicami⁴⁵. Na wiele sposobów starano się uczcić pamięć o Kościuszcze. W roku 1917 na terenie Królestwa Polskiego odsłonięto 37 tablic, usypano 18 kopców, postawiono 27 pomników i 23 krzyże, nazywano imieniem Kościuszki ulice, parki, szkoły, ochronki, biblioteki, sadzono drzewa wolności⁴⁶.

Cenną inicjatywą była kwesta Kościuszkowskiej Obywatelskiej Komisji Publicznej pod przewodnictwem hr. Henryka Potockiego. Przygotowano specjalną Księgę Wieczystą (stronę tytułową ozdobił rysunek artysty L. Gardowskiego i odezwa napisana przez Or-Ota), z której karty skierowane zostały do wszystkich parafii, by wierni mogli przekazywać datki na rzecz ochrony zdrowia i życia dzieci⁴⁷. Kwesty na rzecz dzieci łączono często z odczytami o Kościuszcze (na odczycie Marcina Klotta w czerwcu 1917 roku obecnych było ponad tysiąc słuchaczy)⁴⁸.

Nie sposób nie wspomnieć o jeszcze jednym przedsięwzięciu, utworzeniu Wsi Kościuszkowskiej, jako centralnego ośrodka Towarzystwa Gniazd Sierocych. Planowano na ten cel zakupić majątek pod Warszawą o pow. 40–50 włók i przeznaczyć z niego 20 włók na utworzenie wzorowych 20 gniazd, czyli sierocych gospodarstw. Miał tam stać kościół, szkoły: ogrodnicza, rolnicza, rzemieślnicza, seminarium gospodarstwa kobiecego oraz siedziby innych instytucji społecznych i organizacji spółdzielczych. Pozostałe 20 włók planowano podzielić na dwudziestomorgowe działki (zwane Bartosowymi zagrodami) na rozłosowanie między tych, którzy złożą ofiarę w wysokości 20 marek. Na łamach „Tygodnika Ilustrowanego” pisano: „Za patrona tej, da Bóg, że w przyszłości wzorowej wsi polskiej [...] obieramy najlepszego patriotę i ojca ludu polskiego, Tadeusza Kościuszkę”⁴⁹.

⁴⁵ *Obchody w dniu 15 października 1917 r.*, [w:] *Weterani 1863...* op. cit., s. 41–53.

⁴⁶ Obszerny obraz obchodów w Królestwie Polskim: ibidem, s. 94–115. W zbiorach MN jest znaczek kwestowy POGOTOWIE OPIEKUŃCZE DLA DZIECI SCHRONISKO IM. KOŚCIUSZKI (MN E8124).

⁴⁷ *Księga wieczysta ofiar dla dzieci im. Kościuszki*, „Tygodnik Ilustrowany” 1917, nr 46, s. 567.

⁴⁸ „Tygodnik Ilustrowany” 1917, nr 25, s. 313.

⁴⁹ *Wieś Kościuszkowska*, „Tygodnik Ilustrowany” 1917, nr 52, s. 658.

Spośród inicjatyw galicyjskich warto wymienić powołanie Komitetu Obchodu Funduszu Kościuszkowskiego na rzecz Litwy, który gromadzić miał pieniądze na wsparcie szkolnictwa polskiego na Litwie⁵⁰. We Lwowie wydano pracę Mariana Gumowskiego *Portrety Kościuszkowski* zawierającą 47 reprodukcji z XVIII i XIX wieku⁵¹.

Jubileusz kościuszkowski w Galicji uświetniło rozpisanie konkursu na broszurę popularyzującą postać przywódcy insurekcji. Drugą nagrodę (pierwszej nie przyznano) otrzymał J. Zrębicz z Kielc za publikację zatytułowaną *Tadeusz Kościuszko. W setną rocznicę śmierci Naczelnika*. Została ona wydana nakładem Komitetu we Lwowie.

Obchody kościuszkowskie wpisały się w życie różnych środowisk. W zbiorach Muzeum Niepodległości znajdują się fotografie przedstawiające obchody rocznicy śmierci Tadeusza Kościuszki w Mińsku Litewskim z udziałem 1. pułku Ułanów Krechowieckich 1. Korpusu Polskiego⁵².

Na ziemiach polskich powszechnie były pocztówki upamiętniające Kościuszkę, bogaty ich zbiór posiada Muzeum Niepodległości⁵³. Liczne wizerunki Kościuszki malowali m.in. Stanisław Bagiński, Karol Ciszewski, Bogdan Nowakowski, Stanisław Zawadzki. Wielu artystów zaangażowało się w projektowanie nalepek i znaczków okolicznościowych (Edward Trojanowski, Zygmunt Rozwadowski, Władysław Witwicki, Ignacy Łopieński, Edmund Bartłódziejczyk)⁵⁴.

⁵⁰ Kraków zebrał na ten cel 14 tys. koron; „Głos Narodu” 1917, nr 244; MN U498.

⁵¹ M. Gumowski, *Portrety Kościuszkowski*, Lwów 1917.

⁵² MN F15289-15293; 11,0 x 16,7 cm, technika brom, materiał papier albuminowy, matowy.

⁵³ MN P2108 Wojciech Kossak, Salon Malarzy Polskich Kraków, PRZYSIĘGA KOŚCIUSZKI NA RYNKU KRAKOWSKIM 24 MARCA 1794, datowanie [1917], wymiary: 9,0 x 14,1 technika: druk barwny tworzywo: karton; P2569 J. Grassi, wydawnictwo Polonia Kraków, pocztówka datowanie ?, wymiary: 14,2 x 8,9; P 2571 pocztówka, nakład rady narod. Zakładów Graficznych F. Pilczka Poznań, datowanie: przed 1918, wymiary: 14,4 x 9,2; P4288 Naczelny Komitet Wojskowy „Arka” Petersburg, KOŚCIUSZKO TADEUSZ portret popiersie, w owalu i wiersz Remigiusza Kwiatkowskiego *Kościuszko*, datowanie: 1917, wymiary: 9,0 x 14,0 cm technika: druk czarny, druk jednobarwny czerwony na stronie korespondencyjnej tworzywo: karton; P4763 Pamiątka setnej rocznicy zgonu 1817–1917, Terakowski Z., Łódź 1917; wymiary: 14,0 x 9,0 cm; druk czarny, papier.

⁵⁴ MN G1969.

Pocztówka wg portretu wykonanego przez J. Grassiego, Wydawnictwo Polonia, Kraków, MN P2569

Wizerunek Kościuszki wykorzystał Władysław Teodor Benda, projektując w 1917 roku plakat wzywający Polaków do wstępowania w szeregi armii ochotniczej w Stanach Zjednoczonych⁵⁵.

Rocznica śmierci Kościuszki znalazła odbicie również w medalierstwie. W Krakowie powstał oficjalny medal Komitetu Obchodu

⁵⁵ MN P12045; wymiary 102,7 x 68 cm; litografia barwna, papier.

autorstwa Jana Wysockiego⁵⁶. Centralne Biuro Wydawnictw NKN sfinansowało wybite medalu wg projektu Konstantego Laszczki. W Warszawie wybito medal autorstwa Bogdana Podskoczego i Jana Knedlera. Plakietki z popiersiem Kościuszki wykonane były z brązu lub ze srebra⁵⁷.

Zgromadzone materiały dowodzą, że w roku 1917 Kościuszko został wykreowany na heroicznego wodza, uosabiał wielką miłość do Ojczyzny, poświęcenie w walce z silniejszym wrogiem. Był postacią stworzoną „ku pokrzepieniu serc”, dla dodania sił i zjednoczenia narodu w okresie wojny. Trudno jednak nie przyznać racji Magdalenie Micińskiej, która – podsumowując obchody kościuszkowskie w roku 1917 – pisze:

Rok stulecia zgonu Kościuszki był apogeum jego kultu, równocześnie zapoczątkował schyłek i dewaluację legendy. Niespotykana masowość obchodów (zwłaszcza na ziemiach Królestwa Polskiego, gdzie było to reakcją na lata przymusowego milczenia), idealizacja doprowadzona do granic normalności i nachalna obecność akcentów kościuszkowskich we wszystkich niemal dziedzinach życia [...] spowodowały, że po roku 1918 nastąpił nagły spadek zainteresowania postacią Naczelnika⁵⁸.

W nowych realiach legenda kościuszkowska nie była już tak potrzebna, jak w okresie zaborów. Ówczesnych bohaterów czasów kłeski i cierpienia zastąpił nowy, zwycięski bohater, dowódca Legionów Józef Piłsudski. Nie zmienia to jednak faktu, że przywódca insurekcji wywarł znaczący wpływ na kształtowanie tożsamości narodowej Polaków w okresie niewoli oraz podczas I wojny światowej.

Jolanta Załęczny

⁵⁶ M. Gumowski, *Medale Polskie*, Warszawa 1925, s. 24–25; MN E4902 medal wybity w setną rocznicę śmierci T. Kościuszki wg projektu Jana Wysockiego (1875–1960). Pierwsze egz. wypuszczono we wrześniu 1917, nakład łączny 20 egz. srebrnych i 1 000 cynkowych, w 1918 dobito jeszcze 25 egz. brązowych dla członków Tow. Numizmatycznego. Dochód ze sprzedaży przeznaczono m.in. na cele jubileuszu kościuszkowskiego.

⁵⁷ Omówienie okolicznościowych medali znajdzie czytelnik w tekście Andrzeja Koteckiego *Medale kościuszkowskie w zbiorach Muzeum Niepodległości w Warszawie* opublikowanym w dziale „Muzealnictwo”.

⁵⁸ M. Micińska, *Goląb i orzeł...* op. cit., s. 229.

1917 Kosciuszko celebrations key to Polish national identity forming process (based on Polish Independence Museum collections)

Keywords

Tadeusz Kosciuszko, Kosciuszko Committee, commemorative medals, patriotic postcards, year 1917, national identity, the Kosciuszko legend

Abstract

Annual celebrations and commemorations of national heroes played an important role in maintaining Polish national identity. In the Polish Pantheon, a special place was held by Tadeusz Kosciuszko, and the centenary of his death falling in 1917 provided an excellent opportunity to organise solemn celebrations that went beyond local and political affiliations. Citizens' Committees were established and various initiatives were proposed. There was a project to commemorate the leader of the Uprising with a monument located in the centre of Warsaw. A commemorative exhibition was organised in the tenement house of the Dukes of Masovia. Centenary celebrations, held in many cities, consisted of speeches, special performances and concerts. The year 1917 saw 37 memorial plaques unveiled, 27 monuments and 23 crosses erected, and 18 mounds raised as well as trees of freedom planted and many streets, parks, schools, orphanages and libraries named after the great leader. There were 66 books published on that occasion and many articles on Kosciuszko appeared in the press. The magnitude of the celebrations is reflected in extensive materials, discussed in the text, that are a part of the collections of the Museum of Independence.

Die Kościuszko-Feierlichkeiten im Jahre 1917 als formendes Element der nationalen Identität der Polen (anhand der Sammlung des Unabhängigkeitsmuseums)

Schlüsselwörter

Tadeusz Kościuszko, Kościuszko-Komitee, Gedenkmedaillen, patriotische Postkarten, das Jahr 1917, nationale Identität, Kościuszko-Legende

Zusammenfassung

Feierlichkeiten an den Jahrestagen und Gedenken der Personen, die sich um das Volk und den Staat verdient gemacht hatten, spielten bei der Aufrechterhaltung der nationalen Identität eine wichtige Rolle. Einen besonderen Platz im Pantheon der Helden

nahm Tadeusz Kościuszko ein, und sein in das Jahr 1917 fallender hundertster Todestagbegünstigte die Organisation von erhabenen Feierlichkeiten, die überparteilich und für das gesamte Volk bestimmt waren. Es wurden Bürgerkomitees berufen und verschiedene Initiativen eingereicht. Gefordert wurde ein Denkmal für den Befehlshaber des Aufstandes im Zentrum Warschaus. Im Haus der Fürsten von Masovien wurde aus diesem Anlass eine Ausstellung organisiert. In vielen Städten fanden Feierlichkeiten zum Jahrestag statt. Dazu gehörten Vorlesungen, Theateraufführungen und Konzerte. Im Jahre 1917 wurden auf dem Gebiet des Königreichs Polen 37 Gedenktafeln und 27 Denkmäler enthüllt, 18 Hügel aufgeschüttet, 23 Kreuze aufgestellt, sämtliche Freiheitsbäume gepflanzt und viele Straßen, Parks, Schulen, Kinderhäuser und Bibliotheken nach Kościuszko benannt. Aus diesem Anlass wurden 66 Bücher herausgegeben, in der Presse erschienen Artikel, die Kościuszko gewidmet waren. Über den Ausmaß der Feierlichkeiten zeugt das reichhaltige Material in den Sammlungen des Unabhängigkeitsmuseums.

Чествование памяти Костюшко 1917 как элемент формирования национальной идентичности поляков (на основании коллекций Музея независимости)

Ключевые слова

Тадеуш Костюшко, Костюшковский комитет, праздничные медали, патриотические открытки, 1917 год, национальная идентичность, костюшковская легенда

Резюме

Для сохранения национальной идентичности важную роль имело празднование годовщин, а также увековечение лиц, заслуженных для народа и государства. Особенное место в пантеоне героев занимал Тадеуш Костюшко, а выпавшая в 1917 году сотая годовщина его смерти содействовала организации приподнятых торжеств, имеющих общенациональный и надпартийный характер. Были созданы Гражданские комитеты, выдвигались разные инициативы. Предлагалось увековечение главнокомандующего инсurreкции при помощи памятника в центре Варшавы. В каменном доме мазовецких князей была организована посвященная этим событиям выставка. Торжества, связанные с годовщиной проходили во многих городах. Они состояли из чтений, спектаклей и концертов. В 1917 году на территории Королевства Польского были открыты 37 памятные таблицы, 27 памятников, было насыпано 18 курганов, было установлено 23 креста, именем Костюшко назывались улицы, парки, школы, детские приюты, библиотеки, сажались деревья свободы. По этому случаю было издано 66 книг, на страницах прессы появились статьи, посвященные Костюшко. О размахе этих торжеств свидетельствуют обсужденные в тексте богатые материалы из коллекций Музея независимости.